

УДК 340.112

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.39>

СИНЕРГЕТИКА СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Циганюк Ю.В.,*доктор юридичних наук, доцент,**професор кафедри кримінального права та процесу**Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*<https://orcid.org/0000-0002-8495-3583>

Циганюк Ю.В. Синергетика системи кримінального процесу.

У статті досліджено проблемне наукове питання синергетики системи кримінального процесу. Визначено, що однією з передумов правильного застосування норм кримінально-процесуального законодавства, а також і правотворчості у галузі кримінального процесу та й при дослідженні об'єктів кримінальної процесуальної науки є використання філософських методів дослідження правових явищ. Одним із таких є синергетичний метод (підхід), що застосовується у наукових дослідженнях. За відсутності його використання можливе настання хаосу у системі кримінального процесу.

Автором наголошується на тому, що дослідження системи кримінального процесу через використання синергетичного підходу важливе і з точки зору визначення внутрішньої побудови цієї системи та й взаємозв'язків між її компонентами й елементами. А його використання здійснюється з метою застосування такого підходу для теоретичного і для практичного способів вирішення проблем, що виникають у науці кримінального процесу та у правозастосовчій практиці зокрема.

Встановлено, що система кримінального процесу з точки зору синергетичного підходу є штучно створеною людиною системою. Її природа не є первинною щодо людини, а сама по собі вона є похідною від людського існування та направлена на забезпечення такого існування. Таке забезпечення здійснюється шляхом організації процесів у межах самої системи кримінального процесу та з метою задоволення потреб як держави, так і населення.

При використанні синергетичного підходу для дослідження системи кримінального процесу у статті визначено притаманні цій системі властивості динамічності, цілісності, подільності на частини, постановки завдань (мети) цієї системи, багатогранності, збереження своєї форми та спрямованості на досягнення встановлених завдань у процесі взаємодії із зовнішнім середовищем, гнучкості, взаємодоповнення та несуч-

перечливості. Автор вказує, що указані властивості мають враховуватись при нормотворчості, правозастосуванні та рекомендовані для використання при проведенні наукових досліджень із кримінального процесу.

Ключові слова: система кримінального процесу, синергетика, хаос у системі, кримінальне процесуальне законодавство, кримінальний процес, філософія права.

Tsyganyuk Y.V. Synergetics of the criminal procedural system.

The article examines the problematic scientific issue of synergy of the criminal procedure system. It is determined that one of the prerequisites for the correct application of criminal procedure law, as well as lawmaking in the field of criminal procedure and in the study of objects of criminal procedural science is the use of philosophical methods of studying legal phenomena. One of them is the synergetic method (approach) used in research. In the absence of its use, chaos may occur in the criminal justice system.

The author emphasizes that the study of the criminal justice system through the use of a synergistic approach is important both in terms of determining the internal structure of this system and the relationships between its components and elements. And its use is carried out in order to apply this approach to theoretical and practical ways to solve problems that arise in the science of criminal procedure and in law enforcement practice in particular.

It is established that the system of criminal procedure from the point of view of the synergetic approach is the system artificially created by the person. Its nature is not primary to man, but in itself it is derived from human existence and is aimed at ensuring such existence. Such provision is provided by organizing processes within the criminal procedure system itself and in order to meet the needs of both the state and the population.

Using a synergetic approach to the study of the criminal process, the article identifies the

inherent properties of this system, dynamism, integrity, divisibility, setting goals (objectives) of this system, versatility, maintaining its shape and focus on achieving objectives in interaction with the environment, flexibility, complementarity and consistency. The author points out that these properties should be taken into account in rule-making, law enforcement and recommended for use in research on criminal procedure.

Key words: system of criminal process, synergetics, chaos in the system, criminal procedural legislation, criminal process, philosophy of law.

Постановка проблеми. Однією з передумов правильного застосування норм кримінального-процесуального законодавства, правотворчості у галузі кримінального процесу та при дослідженні об'єктів кримінальної процесуальної науки є використання філософських методів дослідження правових явищ. Одним із таких є синергетичний метод (підхід). За відсутності його використання можливе настання хаосу у системі кримінального процесу. Адже хаос у системі кримінального процесу недопустимий, а його виникнення може призвести до непоправних змін у демократичному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти використанні синергетичного методу у юриспруденції розкриті у працях таких учених як Балинська О.М., Маїк І.С., Орлов Ю.Ю., Тетерятник Г.К., Трофименко В.М., Якімцов В.В. та інших науковців. Однак дослідження синергетики системи кримінального процесу проведене не було, що й сформувало мету цього дослідження.

Мета статті. Дослідити синергетику системи кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Згідно Маїк І.С. «синергетика – одна з наукових галузей, яка дотримується погляду, що в основі багатьох подій у сферах людського буття лежать закони фізики. Тож завдяки їм можливо обґрунтувати, пояснити мимовільне утворення взаємозв'язку частин цілого» [1].

Якімцов В.В. зазначає, що «синергетичні знання допомагають вивчати та розуміти процеси «притирання – пристосування – впливу» різних частин-станів процесу в їх єдиному розвитку. На сучасному етапі розвитку самої системи наукового пізнання, дослідження радикально змінюється й підхід до вивчення процесів, явищ тощо. У системі наукового пізнання проходять інтенсивні процеси диференціації та інтеграції знань у всіх сферах, як суто метафізичних наук, так і в соціально-економічних, а подекуди й в культурологічних, освітніх тощо. Набувають розвитку комплексні, міждисциплінарні дослідження, нові методи пізнання, ви-

діляються новітні, більш складні типи об'єктів пізнання. Узагальнити їх, зрозуміти й оцінити взаємовплив, побудувати нову картину процесу-явища і є головною метою синергетики» [2, с. 100]. Згідно Орлова Ю. Ю. Джужи О. М., Орлової О. Ю. «синергетика вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), утвореними у відкритих системах (фізикохімічних, біологічних, соціальних, психологічних, технічних) завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовиною й енергією з навколишнім середовищем у нерівномірних умовах. У таких системах спостерігається узгоджена поведінка підсистем, у результаті чого зростає ступінь їх упорядкованості, тобто зменшується ентропія. Цей процес має природничо-наукову сутність і позначається терміном «самоорганізація». Теоретичну основу синергетики становлять термодинаміка нерівноважних процесів, теорія випадкових процесів, теорія нелінійних коливань і хвиль. Істотна відмінність синергетики від інших традиційних методів наукового пізнання полягає в тому, що вона, вивчаючи складні системні утворення, досліджує не сутність складових частин (елементів) цих систем (що є змістом класичного наукового аналізу), а, насамперед, характер системних зв'язків між цими елементами. Такий підхід дає незвичайні результати, головним із яких, вочевидь, є відкриття універсальних закономірностей, однаково властивих усім системним утворенням незалежно від рівня складності їх елементів: фізичних, хімічних, біологічних, екологічних, психологічних, соціальних, технічних. Така універсальність, ізоморфність законів синергетики поступово сприяє формуванню мови загальнонаукового, міждисциплінарного рівня, що дає змогу краще розуміти один одного представникам точних і гуманітарних наук: фізику й соціологу, техніку та юристу» [3, с. 76].

А Балинська О. М., Яценко В. А. визначили, що «синергетика як підхід до дослідження права важлива передусім своїми методологічними можливостями відкриття внутрішніх механізмів самоорганізації права як системи і ствердження конструктивних напрямів її подальшого розвитку. Саме синергетика, і це беззаперечно, орієнтує розвиток системи права, вказуючи вихід її зі стану ентропії на злам соціальних епох, що проявляється у транзитивності більшості соціальних інститутів, цінностей і норм, а отже, зумовлює виникнення нових соціальних структур і спричиняє зміни в організації управління суспільством. Синергетика здатна забезпечити вивчення права механізмами спонтанного формування і збереження складних систем, зокрема тих, що перебувають у стані нестійкої рівноваги із зовнішнім середовищем, потребують підтримки стабільності та здатні до самоорганізації. І

саме в цій якості синергетика збагачує діалектику як найбільш всезагальну методологію дослідження будь-яких явищ, зокрема правової реальності» [4, с. 10-11].

Синергетичний підхід почав активно себе реалізовувати, перш за все, в різних точках і природничих науках: фізиці, математиці й космології, хімії й біології, а також у психології, урбаністиці, мовознавстві й економіці, соціології і навіть у політичних науках. Таким чином, синергетика критично переглядає модель соціального прогресу і, перш за все, спрямована не на існуючі процеси, а на ті, що терміново виникають, наприклад, порядок – із хаосу, а хаос – з порядку [5, с. 112-113].

Якімцов В.В. визначив, що «з'ясування законів побудови будь-якої організації, вивчення виникнення сталості процесів, явищ та їх упорядкування стає основним з принципів синергетичного підходу до явищ-процесів, які штучно створює людина в будь-якій галузі її життєдіяльності. Задачі, що вирішуються в будь-яких галузях науки, здебільшого мають на меті створення, формування упорядкованості, збереження організації процесів, явищ тощо. Визначення оптимальної упорядкованості процесів-явищ особливо гостро постає в дослідженнях енергетичних, екологічних, макроекономічних проблем, що потребують залучення великих ресурсів. Для побудови такого роду систем, спираючись на знання їх внутрішніх властивостей, необхідно знати й застосовувати на практиці закони самоорганізації, формування упорядкованості складних систем. Тому основною задачею, що поставила перед собою наука синергетика, й стало вивчення, побудова та розвиток такого роду складних систем у будь-яких процесах, явищах тощо. Друга причина, що зумовила створення та становлення синергетики – це необхідність аналізу складних процесів різної природи, походження та розвитку із застосуванням надсучасних математичних методів та комп'ютерної технології» [6, с. 98].

Дослідження системи кримінального процесу через використання синергетичного підходу важливе з точки зору визначення внутрішньої побудови цієї системи та взаємозв'язків між її компонентами й елементами з метою використання такого підходу як для теоретичного, так і практичного способів вирішення проблем, що виникають у науці кримінального процесу та у правозастосовчій практиці.

Як нами зазначалось раніше у дисертаційному дослідженні, «у процесі функціонування кримінальна процесуальна система набуває певних властивостей, що притаманні лише їй, а не окремим її компонентам. Прояв такої синергетики відбувається в порушення математичних законів, відповідно яких сума складових компо-

нентів дорівнює цілому. У цьому випадку сума складових компонентів не дорівнює кримінальній процесуальній системі. Кримінальна процесуальна система за рахунок власних функцій і власної соціальної значущості змістовніша, ніж сукупність її складових (її внутрішніх підсистем, компонентів і елементів), в цьому проявляється її емерджентність.

Полікомпонентність кримінальної процесуальної системи проявляється через внутрішні взаємозв'язки складових компонентів та елементів, які насамперед наділені багатьма властивостями, а також їм притаманна низка ознак, між ними та у середині них існує чимало взаємозв'язків. Наприклад, система стадій кримінального процесу взаємодіє з системою учасників кримінального провадження, системою гарантій прав людини, засад кримінального провадження і тому подібне. Отже, вищезазначене дозволяє визначити кримінальну процесуальну систему як динамічну, з динамікою всередині і ззовні. Динаміка всередині кримінальної процесуальної системи – це взаємодія її складових як всередині себе, так і між собою. А варіанти вибору власної поведінки учасниками кримінального провадження, диспозитивність – це прояв можливої динаміки розвитку і використання систем, що є складовими кримінальної процесуальної системи. Стадії кримінального провадження є класичним прикладом динаміки кримінального процесу зсередини.

Ззовні динаміка кримінальної процесуальної системи знаходить свій вияв у зменшенні або збільшенні її ролі в суспільстві, у виконанні нею нових соціальних функцій, в т.ч. соціальних функцій права, або ж їх зменшення» [7, с. 45-46].

Система кримінального процесу з точки зору синергетичного підходу є штучно створеною людиною системою. Її природа не є первинною щодо людини, а сама по собі вона є похідною від людського існування та направлена на його забезпечення. Таке забезпечення здійснюється шляхом організації процесів у межах самої системи кримінального процесу та з метою задоволення потреб як держави, так і населення. У цьому випадку необхідно розуміти «населення» як усю сукупність людей (громадян, іноземців, апатридів та біпатридів), які проживають на території України у контексті того, що на задоволення їх потреб спрямована кримінальна процесуальна система. На думку автора, саме задоволення потреби кожної особи, яка складає поняття «населення» є першочерговим та особистісно орієнтованим і таким, що підтверджується нормами ч. 1 ст. 8 КПК України. Також мова йде про задоволення потреб держави (в т.ч. розуміються і органи та посадові особи, які діють від імені держави в межах системи кримі-

нального процесу). Саме задоволення потреб як держави, так і населення має двояку природу як існування системи кримінального процесу через захист від злочину, так і охорону прав і свобод. А мета «задоволення потреб», на думку автора, бере свій початок із теорії загального благоденства та суспільного договору.

Так, нами було зазначено раніше про те, що «упередження хаосу у кримінальній процесуальній системі забезпечується її властивостями: цілісність, подільність на частини, постановка завдань, багатогранність, збереження своєї форми та спрямованість на досягнення встановлених завдань у процесі взаємодії із зовнішнім середовищем» [7, с. 117].

Аналіз складних процесів, які відбуваються у системі кримінального процесу з точки зору застосування синергетичного підходу, дозволяє ствердно зазначити, що окрім динамізму цієї системи та інших вище викладених властивостей, то їй притаманні й інші властивості які розкривають її сутність. Серед них гнучкість, взаємодоповнення та несуперечливість. Гнучкість системи кримінального процесу проявляється в можливостях як її часткової адаптації до змін які відбуваються і у суспільному житті, і у нормах законодавства, а також така гнучкість може бути казуїстичною оскільки застосування норм кримінального процесуального законодавства у різних кримінальних провадженнях є проявом її гнучкості відповідно до загального викладу норм права у такому законодавстві.

Структурованість системи кримінального процесу є необхідною властивістю її існування як системи із врахуванням того, що вона є складним правовим явищем. Така структурованість дає можливість лабільності, в аспекті її мінливості як динамічної системи, та мобільності. Усі складові системи кримінального процесу можуть бути взаємодоповнені один одним, а у цьому також проявляється її несуперечливість.

Висновки. При використанні синергетичного підходу дослідження системи кримінального процесу визначено притаманні цій системі властивості динамічності, цілісності, подільності

на частини, постановки завдань (мети) цієї системи, багатогранності, збереження своєї форми та спрямованості на досягнення встановлених завдань у процесі взаємодії із зовнішнім середовищем, гнучкості, взаємодоповнення та несуперечливості. Указані властивості мають враховуватись при нормотворчості, правозастосуванні та рекомендовані для використання при проведенні наукових досліджень із кримінального процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Маїк І. С. Синергетичний підхід у порівняльному правознавстві : автореф. дис. кандидата юридичних наук : 12.00.01; Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2013. 19 с. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/20240>
2. Якiмцов В. В. Міждисциплінарність синергетики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки.* 2015. Вип. 11(4). С. 97-101.
3. Орлов Ю. Ю. Джужа О. М., Орлова О. Ю. Синергетика та пізнання правових явищ. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2014. № 1. С. 75-90.
4. Балінська О. М., Яценко В. А. Синергетика як методологічна парадигма юридичних досліджень. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична.* 2017. Вип. 4. С. 3-12.
5. Бронніков В. Синергетика як перспективна методологія у дослідженнях соціально-політичних наук. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї.* К., 2008. Вип. 13. С. 109-115.
6. Якiмцов В. В. Міждисциплінарність синергетики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки.* 2015. Вип. 11(4). С. 97-101.
7. Циганюк Ю.В. Система кримінального процесу України: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 437 с.